

УДК 17.021.2-3

БАГІРОВА ЛАЛА

(аспірант, ХНУ імени В.Н. Каразіна)

ПОСТМОДЕРНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛІЗМУ (КОНЦЕПЦІЯ Я. СТАВРАКАКІСА)

У даній статті розглядається потенціал застосування теорії Я. Ставракакіса до вивчення українського націоналізму. У статті аналізуються різноманітні підходи національних досліджень (конструктивізм та примордіалізм) та їхня критика в постмодерній концепції Я. Ставракакіса, а також основні ідеї Я. Ставракакіса. Застосовуються базові положення та концепти дослідника для аналізу українського націоналізму.

Ключові слова: Націоналізм, насолода (jouissance), психоаналіз.

Лала Багірова ПОСТМОДЕРНИСТСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ НАЦИОНАЛИЗМА (КОНЦЕПЦИЯ Я. СТАВРАКАКИСА) В данной статье рассматривается потенциал применения теории Я. Ставракакиса к изучению украинского национализма. В статье анализируются различные подходы к исследованию национализма (конструктивизм и примордиализм) и их критика в постмодернистской концепции Я. Ставракакиса, а также главные идеи Я. Ставракакиса. Применяются базовые идеи и концепты исследователя для анализа украинского национализма.

Ключевые слова: Национализм, наслаждение (jouissance), психоанализ

Lala Bagirova THE POSTMODERNIST APPROACHES TO STUDY NATIONALISM (THE THEORY OF YA. STAVRAKAKIS) This article is devoted to Stavrakakis theory of nationalism and the opportunity to apply it when studying Ukrainian nationalism. Various methodological approaches to nationalism studies and their critics in Stavrakakis postmodernist theory are analyzed. Key ideas of Stavrakakis theory are also studied. The basic concepts and statements of the theory are applied to analyze Ukrainian nationalism.

Keywords: Nationalism, jouissance, psychoanalysis

Перші спроби дослідити феномен націоналізму виникають ще наприкінці 19-поч.20 ст. Результатом розвитку цих досліджень є велика кількість різних підходів, котрі можна умовно поділити на дві парадигми: примордіалізм та конструктивізм.

Проте, сучасні дослідження відходять як від примордіальних, так і від конструктивістських дослідницьких установок, застосовуючи концепти постмодерної парадигми. Одним із найяскравіших представників постмодернізму в дослідженнях націоналізму є Я. Ставракакіс, який в чомусь відштовхується, а в чомусь критикує конструктивістський підхід, доповнюючи його теоретичними розробками Лакана. Як буде показано далі потенціал його теорії для аналізу українського націоналізму видається визначним, отже дана тема є актуальною.

Метою даної статті є розглянути можливість застосування теорії націоналізму Я. Ставракакіса до українського націоналізму. Для досягнення цієї цілі необхідним є виконання наступних задач: 1) розглянути базові положення конструктивістського підходу; 2) проаналізувати критику конструктивістських концепцій Ставракакісом; 3) визначити основні положення теорії Ставракакіса та проаналізувати можливість їхнього застосування до вивчення українського націоналізму.

Головну суть конструктивістського підходу можна сформулювати наступним чином: нація є культурно-політичним конструктом, котрий утворюється у модерну добу та базується на комплексі міфів, символів та ритуалів, які й створюють собою певний тип уніфікованої культури, що стає об'єктом для ідентифікації. Головними представниками конструктивізму у національних дослідженнях можна сміливо назвати Б. Андерсона, Е. Гелнера та Е. Сміта.

Згідно з Б. Андерсоном, нація являє собою «уявлену спільноту», соціально-політичний та культурний конструкт. Дослідник зазначає три фактори: застосування розмовних мов, десаκραлізація влади і нове сприйняття часу – які й створили підґрунтя для виникнення нації.

Поява друкованої мови сприяла утворенню національної самосвідомості трьома способами: 1) вона створила єдиний спосіб взаємообміну та комунікації ширший за латину, але вужчий за розмовну мову діалектів; 2) мова стала стабільною, що сприяло виробленню образу її стародавності; 3) певний діалект набував панівного становища в той час як інші поступово відмирили. Мова є явищем, котре сягає корінням у стародавні часи і пов'язує сучасників із минулим. Також, мова (особливо в поетичній та пісенній формі) творить особливий тип одночасної спільності. Однак, ця спільність існує лише в нашій уяві, бо ми не знаємо нічого про людей, які до цієї спільноти належать.

Націоналізм живиться страхом і ненавистю до Іншого, але в той же час нації викликають любов, нерідко жертвовну. Ідея померти за свою націю стає привабливішою, ніж, наприклад, за певну політичну силу, бо нація не є чимось, що ми обираємо, вона є даністю від народження. Така смерть тісно пов'язана з ідеєю очищення.

Е. Гелнер дає наступне визначення націоналізму: «Націоналізм – це теорія політичної легітимності, згідно з якою етнічні межі не мають перетинатися політичними кордонами і, зокрема, етнічні кордони в межах певної держави не повинні відокремлювати правителів від решти» [5; 29]. Згідно з дослідником, нація визначається 1) спільністю культури (системи

ідей, символів, асоціацій, способів поведінки та спілкування) та 2) визнанням приналежності певної особи до тієї чи іншої нації. Передумовою націоналізму стає певний вид поділу праці, складний і мінливий, котрий виникає на стадії індустріального суспільства.

Е. Сміт зосереджується на ролі суб'єктивних елементів (пам'яті, цінностей, символів, міфів і т. д.) у виживанні етносів, формуванні націй і впливу націоналізму. Основними рисами національної ідентичності згідно з Е. Смітом є: 1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території. Е. Сміт зазначає певну спадковість між нацією та етнічними спільнотами, що їй передують, говорячи про певний набір символів, міфів та про історичну пам'ять, котрі нація успадковує від етносу. Тож, визнаючи, що нація є конструктом та модерним утворенням, дослідник тим не менш зазначає на важливості об'єктивного фактору спадковості.

Розглянемо в чому полягає принципова відмінність між модерними (конструктивістськими) теоріями та постмодерною теорією Ставракакіса. Я. Ставракакіс застосовує Лаканівську теорію для аналізу націоналізму. Завдяки концепту насолоди (*jouissance*) стає можливим пояснення не лише форми націоналізму, а і його сили, тобто специфіки, впливовості та довговічності, чого не можуть запропонувати модерністський та конструктивістський підходи. Відповідно, використовуючи положення концепції Лакана, можна скласти більш повну теорію націоналізму.

Конструктивізм розуміє націю переважно як сучасну політичну та соціальну конструкцію, котра виникає та розвивається випадково. Проте, як зазначає Я. Ставракакіс «... будучи соціально и политически обусловленной, национальная привязанность тем не менее функционирует как непоколебимая идентификация, которая противостоит «законам изменчивости»» [7;245]. Звідси слушним видається зауваження Е. Сміта про те, що нація являє собою конструкт, що складається зі складових, що беруть початок у більш ранніх етнічних та культурних ідентифікаціях та практиках. Проте, Ставракакіс іде далі, зауважуючи, що ці ідентичності та практики також являють собою соціальний та політичний конструкт, тож видається необхідним аналізувати не стільки зміст та витоки національної ідентифікації, скільки силу нації, як бажаного об'єкта для ідентифікації. Саме тому необхідним є застосування психоаналізу.

Базовими категоріями Ставракакіса стають категорія ідентичності та насолоди (*jouissance*). Будь-яка ідентичність, у тому числі й національна, побудована на принципі відмінності. У випадку національної ідентичності, це ствердження є вірним не лише у випадку побудови нації, а також і в міжнародній політиці та побудові міжнародних спільнот (на кшталт ЄС). При цьому відмінність виконує подвійну роль: «Различие становится антагонизмом: антагонистическая сила угрожает или конструируется как

угрожающая моей идентичности, но – в то же время – становится фактором, чье активное исключение поддерживает единство моей идентичности» [7; 248].

Для того, щоби відповісти, на чому базується соціально-політична ідентифікація та формування ідентичності, Лакан вводить категорію *jouissance*. Лакан визначає різні типи *jouissance*, зазначаючи, що процес соціалізації передбачає принесення в жертву насолоди. Політична та культурна ідентифікація керована бажанням повернути нашу втрачену насолоду. Повернути *jouissance* повністю неможливо. Проте можливе тимчасове і неповне повернення *jouissance*, без якого ідентифікація була би неможливою (наприклад, перемога національної збірної у футбольному матчі або нації у війні).

Повне *jouissance*, якого ми не отримали, концептуалізується в Іншому, котрий «украє» його у нас, завершуючи таким чином процес ідентифікації. Вкрадене *jouissance* і стає причиною ненависті до Іншого. Для кожної нації є характерним уявлення про «золоту добу» (повного *jouissance*), котра була зруйнована ворожим Іншим. В той же час національна солідарність підкріплюється ритуалами об'єднання, тобто частковим *jouissance* (наприклад, національні свята). Таким чином, Ставракакіс стверджує, що саме афективні зв'язки, що лежать в основі національної ідентифікації, є причиною її тривалості та гегемонії. Причиною ненависті до Іншого також є фантазії навколо особливості його насолоди. Фантазується, ніби Інший насолоджується більше, укравши те, що вважається «нашим».

Таким чином, бачимо, що Ставракакіс зосереджується не стільки на формі та походженні націоналізму, скільки на афективних зв'язках, що пояснюють його привабливість та впливовість у процесі само ідентифікації. Попри те, що дослідник критикує конструктивізм за його зосередженість на *формі*, а не на *силі* націоналізму і ця критика є слушною, слід зауважити, що Е. Гелнер зазначає важливість певного типу психіки для початку ери націоналізму; Б. Андерсон та Е. Сміт говорять про роль афективних зв'язків у процесі ідентифікацій. Однак, цінність теорії Я. Ставракакіса в тому, що він висуває ці фактори на перший план.

Отже, спробуємо застосувати концепцію Я. Ставракакіса до аналізу української націоналістичної міфології. Двома найпотужнішими прототипами образу золотої ери в Україні є Київська Русь та доба Козаччини. Обидва міфи активно використовуються як в художніх практиках, так і в політичних. Зазначені періоди української історії постають як доба повного *jouissance* – котре полягає у володінні власною державністю, могутністю та розквітом культури. Державність пізніше була вкрадена ворожим Іншим (монголо-татари, росіяни та поляки відповідно). Часткове *jouissance* досягалося в спробах боротьби за національну незалежність. Проте, із проголошенням незалежності України, тобто досягненням державності, повне *jouissance* не настало. Наділення Іншого властивостями крадіжки «нашого» *jouissance* навпаки набуло нової сили, адже саме Іншого звинувачено у

тривалій відсутності державності, котра не давала Україні досягнути бажаного рівня економічного та культурного розвитку.

Фігура Іншого є дуже важливою у процесі конструювання української нації, адже Україна є багатонаціональною державою із суперечливою історією, котра трактується по-різному залежно від регіональних культурних відмінностей. Цими іншими стають з одного боку росіяни, котрі наділяються властивостями багатівікових гнобителів української нації та розкрадачів українських багатств (крадіїв *jouissance*); з іншого боку – європейці, котрі, як фантазується, несправедливо насолоджуються значно вищим рівнем життя, використовуючи Україну як сировинну базу та ринок збуту низькоякісної продукції. Роль нетрадиційного Іншого виконують також американці (можливо, як спроба спротиву глобалізації). Таким чином, за допомогою виключення Іншого та певною мірою «демонізації» Іншого, і відбуваються спроби самовизначення української нації. З іншого боку, це виключення та протиставлення не означає відчуження феномену культурного взаємовпливу.

Часткове *jouissance* відтворюється в національних святах, а також у спортивних досягненнях (бокс, футбол, плавання, фехтування і т.п.) та перемогах українських учасників у різноманітних міжнародних конкурсах (наприклад «Євробачення»).

За допомогою часткового повернення *jouissance* та фантазіям стосовно Іншого й виникають афективні зв'язки, котрі проявляються у відчутті національного піднесення та гордості за свою націю. З іншого боку виникає неприязнь до Іншого, котра у радикальних (ультраправих) формах соціального активізму в Україні може призводити до насилля.

Таким чином, можна підбити наступні підсумки:

- 1) Попри відмінності у теоретичних положеннях, суттю конструктивістського підходу є аналіз нації як штучного, суб'єктивного утворення, що виникає в модерний час.
- 2) Я. Ставракакіс критикує конструктивізм за те, що він дозволяє пояснити лише форму націоналізму, а не його зміст, таким чином не даючи можливості створити повну теорію націоналізму. З іншого боку – Я. Ставракакіс запозичує більшість головних положень конструктивізму, доповнюючи їх іншими методологічними передпосилками.
- 3) Я. Ставракакіс застосовує Лаканівську теорію для аналізу націоналізму. Головною категорією Ставракакіса стає насолода (*jouissance*). Саме бажанням повернути

втрачену колись насолоду, котра тепер частково відтворюється в ритуалах національного об'єднання, і пояснюється сила і привабливість нації як об'єкта для ідентифікації. Проте, ця ідентифікація не може бути повною без фігури Іншого, котрий наділяється властивістю красти «наше jouissance».

- 4) Теорія Ставракакіса має великий потенціал для аналізу українського націоналізму, адже вона здатна не лише скласти чітку схему національної ідентифікації, а й пояснити її силу та привабливість. Проте, враховуючи той факт, що українська ситуація ускладнена фактом багатонаціональності та складних історичних протиріч між різними регіонами, постає потреба поєднувати конструктивістський підхід із постмодерною теорією Ставракакіса для отримання можливості здійснити більш повний аналіз даного феномену.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англійської П. Тарашука. — К.: Основи, 1994. — 224 с.
2. Ентоні Д. Сміт Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської Р. Фещенко. — К: "К.І.С.", 2004. — 170 с.
3. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 320 с.
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. — К. : Критика, 2001 . - 271 с.
5. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. — К.: Таксон, 2003. — 300 с.
6. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія. — К.: Либідь, 1999. 352 с.
7. Ставракакіс Я., Хрисолорас Н. «(Я не могу не получить) свое наслаждение: лакановская теория и анализ национализма» // «Гендерные исследования», № с.242-265.

